

УДК 347.238

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Чудік Т.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено питання поділу спільного майна подружжя. На основі аналізу норм законодавства, судової практики та наукових джерел розкрито поняття та види майна подружжя. Визначено особливості поділу майна подружжя. Розкрито питання визначення часток при поділі спільного майна подружжя. Проаналізовано практику застосування судами законодавства при розгляді справ про поділ майна подружжя.

Ключові слова: власність, майно подружжя, роздільне майно подружжя, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, поділ спільного майна.

Постановка проблеми. Кардинальні соціально-економічні перетворення, які відбулися в нашій країні за останні роки, проголошення України відкритою демократичною соціальною державою декілька десятиліть тому підвищили актуальність детального аналізу законодавства в різних нормативних аспектах, зокрема, в аспекті поділу майна подружжя. Питання правового регулювання майнових відносин у сім'ї завжди були об'єктом пильної уваги як законодавця, так і вчених, тому їх регулювання відображається в низці законодавчих актів та масиві судової практики. Протягом ряду останніх десятиліть майнові відносини подружжя активно аналізувалися в рамках національного законодавства, але до сих пір існують певні прогалини, які необхідно врегулювати, адже найбільша кількість сімейних спорів виникає саме щодо цієї проблеми. Тому, на мою думку, доцільно буде здійснити детальний аналіз питання поділу майна подружжя та виокремити проблемні моменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що питанням поділу спільного майна подружжя приділялося достатньо уваги радянськими вченими К. Граве, А. Немковим, В. Масловим, Н. Єршовою. Вказані питання також досліджувалися сучасними українськими та російськими правознавцями: І. Жилінковою, С. Фурсою, Т. Ариванюк, В. Антошкіною, З. Ромовською, М. Галантичем, О.В. Дзерою та іншими.

Постановка завдання. Детальне дослідження питань поділу майна подружжя, виокремлення спірних питань спільної власності подружжя: систематизація законодавчого регулювання та наукових підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українському законодавстві закріплено принцип спільності майна подружжя, зміст якого полягає в тому, що майно чоловіка і жінки частково або повністю об'єднується в єдину майнову масу та встановлюється ряд спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження.

Режим спільності майна подружжя базується на таких положеннях:

- майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін;
- подружжя має рівні права щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності;
- права подружжя на майно визнаються рівними незалежно від того, що один з них не мав

з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу);

- майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності;

- до тих пір, поки не буде доведено протилежне, вважається, що кожен з подружжя, який здійснює правочини щодо розпорядження спільним майном, діє в інтересах подружжя.

Подружжя здійснює права власника щодо спільного майна. В літературі правильно зазначалося, що право спільної сумісної власності подружжя є різновидом права приватної власності фізичних осіб. Тому на подружжя поширюються загальні правила щодо об'єктів права приватної власності [1, ст. 182]. У законодавстві також містяться норми, що визначають різновиди майна, які належать подружжю на праві спільної сумісної власності. Згідно з ч. 1 ст. 60 СК подружжю на праві спільної сумісної власності належить майно, набуто за час шлюбу. Кожна річ, набуто за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [2, ч. 2 ст. 60].

Серед доходів подружжя важливе значення мають заробітна плата, пенсія, стипендія та інші грошові надходження такого типу. Сімейний кодекс визначає правовий режим вказаного майна таким чином: відповідно до ч. 2 ст. 61 СК заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності [3, ст. 58].

Надзвичайно важливим є питання, чи можуть бути віднесені до складу спільного майна подружжя борги. Враховуючи положення ч. 1 ст. 190 ЦК, яка зараховує до поняття "майно" майнові права та обов'язки, що належать суб'єкту правовідносин, можна було б зробити позитивний висновок на користь даного твердження. Разом з тим ні СК, ні інші законодавчі акти не дають підстави для висновку про загальність правила щодо включення до складу спільного майна подружжя боргів. Так, згідно ч. 2 ст. 52 ЦК фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна. [4, ст. 52]. Із змісту зазначених норм випливає, що при порушенні зобов'язання одним з подружжя останній відповідатиме своєю часткою у праві спільної сумісної власності, а не спільним сумісним майном у цілому.

Борги, що виникли під час шлюбу, можуть розглядатися як частина спільного сумісного майна лише у тих випадках, коли сторонами зобов'язання виступили обидва з подружжя, тобто коли вони обидва уклали договір або договір було укладено хоча б і одним з подружжя, але майно, набуте на його підставі, використане в інтересах сім'ї (ч. 4 ст. 65, ч. 2 ст. 73 СК) [5, ч. 2 ст. 61].

Майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, може бути поділене між сторонами. Зміст процедури поділу майна полягає у припиненні режиму спільності й виникненні на його основі режиму роздільності майна. Кожен із подружжя після поділу майна стає власником тієї чи іншої речі або сукупності речей і не пов'язує свої дії щодо володіння, користування та розпорядження майном з іншим із подружжя [6, с. 23].

Потрібно зазначити, що факт розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу. Проте розпорядження таким майном після розірвання шлюбу здійснюється колишнім подружжям виключно за взаємною згодою відповідно до положень ЦК, оскільки в таких випадках презумпція згоди одного з подружжя на укладення другим договорів з розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності подружжя вже не діє [7, п. 19].

Поділ спільного майна подружжя може бути здійснено під час існування шлюбу, у процесі його розірвання, а також після розірвання шлюбу. Відповідно до ч. 1 ст. 69 СК дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. Поділ майна подружжя може бути здійснено у добровільному або судовому порядку. Добровільний порядок застосовується, якщо подружжя домовилося щодо визначення часток кожного з них у праві на майно, а також дійшло згоди щодо конкретного поділу майна відповідно до цих часток. Сімейне законодавство встановлює спеціальну форму лише для договору про поділ нерухомого майна подружжя. Відповідно до ч. 2 ст. 69 СК договір про поділ жилого будинку, квартири, іншого нерухомого майна має бути нотаріально посвідчений [8, ст. 253].

Умови поділу майна подружжя можуть бути передбачені в спеціальному договорі про поділ майна або визначатися у шлюбному договорі подружжя. Необхідно зазначити, що договори про поділ подружнього майна мають на практиці, мабуть, найбільше поширення порівняно з іншими договорами подружжя [9, ст. 82]. Вказаний договір може:

- а) виступати у ролі самостійного договору;
- б) включатися у структуру шлюбного договору як його окрема умова, що не буде суперечити законодавству [15, с. 70–71].

Різнити між цими договорами полягає в тому, що предметом договору про поділ є майно, яке вже належить подружжю на праві спільної власності, у той час, як умови шлюбного договору можуть стосуватися майна, яке подружжя придбає у майбутньому і яке є відсутнім на момент укладення договору [16, с. 76].

Якщо між подружжям виникає спір щодо розміру належних їм часток, порядку або способу поділу спільного майна, то добровільний порядок

поділу майна змінюється на судовий. На жаль, практика демонструє непоодинокі випадки недобросовісної поведінки подружжя за час шлюбу та в процесі поділу спільного майна. Свідченням цього може бути намагання дружини або чоловіка приховати окремі речі, передати їх на зберігання родичам, продати спільне майно без згоди другого з подружжя. Одним із способів впливу на недобросовісну особу, що застосовується судом може бути зменшення розміру її частки при поділі подружнього майна.

При поділі майна подружжя мають враховуватися три категорії об'єктів:

а) речі (окрема річ або сукупність речей), які належать подружжю на праві спільної сумісної власності;

б) кредиторські вимоги подружжя (право вимоги за договором позики, купівлі-продажу тощо, коли подружжя виступає як кредитор і вправі вимагати повернення боргу, передачі речі тощо);

в) боргові зобов'язання подружжя (зобов'язання, за якими подружжя виступає як боржник і зобов'язане повернути борг, повернути або передати річ тощо).

Поділ майна здійснюється з урахуванням вартості речей, які належать подружжю на праві спільної власності, а також розміру їх кредиторських вимог та боргових зобов'язань [10, ст. 173].

Поділ майна подружжя здійснюється в два етапи: по-перше, суд визначає розмір часток чоловіка та жінки в праві на майно, і, по-друге, здійснює поділ майна відповідно до встановлених часток. При визначенні розміру часток кожного з подружжя суд виходить з того, що відповідно до законодавства частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором (ч. 1 ст. 70 СК). Це правило не змінюється і в тому разі, якщо один із подружжя не мав з поважних причин (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) [2, ч. 1 ст. 60].

Разом із тим, законодавство встановлює два винятки із загального правила щодо рівності часток подружжя в праві на майно. Відповідно до цього суд може зменшити або збільшити частку одного з подружжя:

1) суд може відступити від засади рівності часток і зменшити частку одного з подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховавав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї (ч. 2 ст. 70 СК).

2) суд може збільшити частку в праві на майно того з подружжя, з яким проживають неповнолітні або повнолітні непрацездатні діти, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування (ч. 3 ст. 70 СК). Відповідно до ч. 3 ст. 70 СК збільшення розміру частки одного з подружжя в майні пов'язується лише з випадками стягнення аліментів на дитину. Таке положення законодавства досить часто критикується [11, ст. 77].

Разом з тим, як показує судова практика, розмір частки одного з подружжя нерідко збільшується судами і у тих випадках, коли аліментні

вимоги заявлені не були, якщо, наприклад, дитина хворіє, потребує матеріальної допомоги. Суди практично повністю ігнорують новий порядок збільшення розміру частки подружжя в праві на майно і не пов'язують його із процедурою стягнення аліментів. Це пояснюється «незручністю» вказаної норми та неможливістю її практичного застосування. Намагаючись якось «прив'язати» ч. 3 ст. 70 СК України до конкретних ситуацій, суди лише вказують, що «відповідач не сплачує аліментів на дитину», «суд може відійти від засад рівності часток подружжя з урахуванням наявності дітей» тощо. Такий підхід не відповідає вимогам ч. 3 ст. 70 СК України, однак він застосовується судами для забезпечення інтересів того з подружжя, з яким залишається проживати дитина. В окремих випадках суди, формально виконуючи вимоги закону, відмовляють в проханні одного з подружжя збільшити його частку в праві на майно на тій підставі, що з ним залишається проживати дитина (якщо аліменти не були нараховані та сплачені). Таке рішення відповідає вимогам ч. 3 ст. 70 СК України, однак за своєю суттю залишає деякі відкриті питання. Важко погодитися з тим, що підхід, закріплений в ч. 3 ст. 70 СК України, має на меті забезпечити інтереси того з подружжя, який опікується дитиною і несе основний тягар її утримання після розірвання шлюбу. Вказане свідчить про те, що закріплена в ч. 3 ст. 70 СК України норма є невдалою як в теоретичному аспекті, так і з практичної точки зору [14, с. 212].

Після визначення судом частки кожного з подружжя в праві на майно здійснюється другий етап – безпосередній поділ майна подружжя відповідно до цих часток, які належать кожному з них. Законодавство передбачає певні способи поділу майна подружжя:

1) відповідно до ст. 71 СК суд може винести рішення щодо поділу майна в натурі.

2) суд може прийняти рішення про присудження майна одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку надати другому з подружжя компенсацію замість його частки у праві спільної сумісної власності [2, ч. 2, 4, 5 ст. 71].

При цьому, за СК, присудження такої компенсації можливо лише за згодою особи, яка її отримує, крім випадків, передбачених ЦКУ. Крім того, присудження грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду. Хоча це не передбачено в СК, суди можуть застосувати і такий спосіб поділу майна, як розподіл речей між подружжям з урахуванням їх вартості й частки кожного із подружжя в спільному майні [7, п. 25]. Такий спосіб поділу є найбільш поширеним. У процесі поділу майна суди можуть одночасно застосовувати не один спосіб, а їх комбінацію: щодо одних видів майна застосувати поділ у натурі, щодо інших – передачу одному із подружжя з зобов'язанням певної компенсації другому, а треті види речей розподілити між сторонами з урахуванням їх вартості. Важливо зазначити, що вартість речей, які підлягають поділу, визначається на момент розгляду спору судом.

Слід мати на увазі, що при подачі в суд одним з подружжя позову про поділ спільного майна

подружжя суд (суддя) може вжити заходів до забезпечення позову. Ухвала суду про забезпечення позову виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових постанов [12, ст.ст. 151, 152].

У разі коли при розгляді судом справи про поділ спільної власності подружжя буде встановлено, що один з подружжя всупереч вимогам відчуження спільного майна або витратив його на свій розсуд усупереч волі другого з подружжя і не в інтересах сім'ї або приховав майно, то при розділі має бути враховано це майно або його вартість [13, ст. 183].

Вище вже згадувалося положення, що стосується поділу майна подружжя, яке міститься в ППВСУ № 11 від 21.12.2007. На мою думку, варто розглянути ще декілька аспектів цієї постанови, які мають важливе значення при розгляді судами спорів про поділ майна між подружжям.

Ст. 74 СК зазначено про право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі (фактичні шлюбні відносини). В цьому випадку необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю.

При вирішенні питання про поділ майна у вигляді акцій, частки (паю, долі) у фондах корпоративних господарських організацій судам слід виходити з того, що питання їх поділу вирішується залежно від виду юридичної особи, організаційно-правової форми її діяльності, характеру правовідносин подружжя з цим суб'єктом.

Відповідно до положень статей 57, 61 СК, ст. 52 ЦК майно приватного підприємства чи фізичної особи – підприємця не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Інший із подружжя має право тільки на частку одержаних доходів від цієї діяльності.

Рівність прав кожного із подружжя на володіння, користування і розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності (якщо інше не встановлено домовленістю між ними) та необхідність взаємної згоди подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права його спільної сумісної власності, передбачено ч. 1 ст. 63, ч. 1 ст. 65 СК.

Якщо за час окремого проживання подружжя після фактичного припинення шлюбних відносин спільне майно його членами не придбавалося, суд відповідно до ч. 6 ст. 57 СК може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте кожним з них за цей період та за вказаних обставин, і провести поділ тільки того майна, що було їхньою спільною власністю до настання таких обставин.

Висновки. Спільність майна, як правило, повною мірою забезпечує інтереси подружжя. Проте в житті можуть виникати ситуації, коли подружжя доходить висновку про припинення режиму спільності та поділ належного йому майна. Подружжя може бути суб'єктом майнових відносин, у тому числі – відносин власності, як на загальних цивілістичних засадах, так і на підставі спеціальних умов, спричинених фактом перебування їх у шлюбі. При цьому

найбільш істотно виявляються особливості тих майнових відносин подружжя, які складаються між ними (внутрішні відносини). Ці особливості визначаються переважно нормами сімейного законодавства, а зовнішні (відносини подружжя з третіми особами) – переважно нормами цивільного законодавства. Таким чином, правове регулювання поділу майна подружжям ускладнене і переобтяжене характером особистих стосунків між чоловіком і дружиною, що, в свою чергу, і вимагає окремого глибокого їх дослідження.

Отже, питання про поділ майна подружжя є актуальним, тому що при розлученні подружжя майже в будь-якому випадку буде ділити спільно набуте майно в шлюбі. На мою думку, все-таки існують певні прогалини у законодавстві, наприклад, положення, ч. 3 ст. 70 СК України, які мають бути усунені шляхом внесення змін до законодавчих актів та узагальнення судової практики. Проте, стрімкий розвиток українського законодавства, який буде включати імплементацію міжнародної практики, призведе до усунення існуючих недоліків та гармонізації нормативно-правових актів України.

Список літератури:

1. Ариванюк Тетяна Олексіївна. Правове регулювання відносин власності між подружжям : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – К., 2002. – 190 с.
2. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – С. 297.
3. Дзера О.В. Деякі проблеми врегулювання відносин власності подружжя в Сімейному кодексі України // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 58.
4. Цивільний кодекс України – Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV.
5. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. авторського колективу: Цюра В.В., Радченко Л.І., Отраднова О.О., Рябоконт Є.О. (глава 8). – Народний правовий портал Юрисконсульт.
6. Сімейний кодекс України : Офіційний текст: Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III.
7. Верховний Суд; Постанова від 21.12.2007 № 11 "Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя".
8. Сімейне право України: Підручн. / За ред. Гопанчука В.С. К.: Істина, 2005. – 299 с.
9. М.М. Великанова. Договір про поділ майна подружжя, що є об'єктом права спільної сумісної власності // Юридичний вісник 3(24), 2012. – С. 80–83.
10. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб.: У 2-х кн. / За заг ред. С.Я. Фурси. – К., 2005. – С. 561.
11. Сімейне право України. – К.: Істина, 2008. – С. 77–78.
12. Цивільний процесуальний кодекс України : Офіційний текст: Верховна Рада України; ; Кодекс України, Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV.
13. Маслов В.Ф. Имущественные отношения в семье / Научно-практический комментарий действующего семейного законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения / В.Ф. Маслов. – Изд. 2-е. – Харьков, 1974. – 183 с.
14. Жилінкова І.В. Правове регулювання майнових відносин у сім'ї в контексті сімейного законодавства // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 30 квітня 2004 р., м. Харків. – К., 2011. – С. 212.
15. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2010. – 215 с.
16. Антошкіна В. Договір про поділ майна подружжя, що є об'єктом права спільної сумісної власності / В. Антошкіна // Право України. – 2005. – № 8. – С. 76–80.

Чудик Т.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ РАЗДЕЛА ИМУЩЕСТВА СУПРУГОВ

Аннотация

Исследован вопрос раздела общего имущества супругов. На основе анализа норм законодательства, судебной практики и научных источников раскрыто понятие и виды имущества супругов. Определены особенности раздела имущества супругов. Раскрыты вопросы определения долей при разделе общего имущества супругов. Проанализирована практика применения судами законодательства при рассмотрении дел о разделе имущества супругов.

Ключевые слова: собственность, имущество супругов, раздельное имущество супругов, общая совместная собственность, общая долевая собственность, раздел общего имущества.

Chudik T.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PECULIARITIES OF DIVISION OF MARITAL PROPERTY

Summary

Theoretical regulation of division of marital property. Analysis of the legislative norms, scientific sources and arbitrage practice in the area of terms and types of marital property. Determination of peculiarities of division of marital property. Analysis of arbitrage practice in the area of division of marital property cases.

Keywords: property, marital property, separate marital property, joint property, joint share property, severance of a jointure.